

A5D

1862

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310013

АЛЕКСІЙЧУК ОЛЕНА СТАНІСЛАВІВНА

УДК 371.036:372.578:371.044.2

МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
МУЗИКИ

13.00.07 – теорія і методика виховання

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Київ – 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор

МАСЛОВ Валентин Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і
науки України.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук,
дійсний член АПН України, професор
БЕХ Іван Дмитрович,
Інститут проблеми виховання, директор;
кандидат педагогічних наук, професор
ЛАПЧЕНКО Володимир Петрович,
(пенсіонер).

Провідна установа: **Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,** кафедра історії, теорії музики та гри на музичних інструментах, Міністерство освіти і науки України.

Захист відбудеться 18 жовтня 2000 року о 16 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 в Національному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий " 15 " Вересня 2000 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

 — Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Соціальні зміни, перехід до ринкових відносин, якими позначене наше сьогодення, відображаються не тільки на економічному розвитку держави, але і на суспільному становленні її громадян. Одним із найважливіших завдань школи в умовах національного відродження України постає виховання гармонійної, духовно багатой та національно свідомої особистості. У Державній національній програмі “Освіта (Україна 21 століття)” наголошується, що без подолання девальвації загальнолюдських цінностей, нігілізму та відірваності освіти від національних джерел немислиме виховання справжнього громадянина. Таке завдання надає особливого значення вдосконаленню процесу морального виховання дітей та молоді в загальноосвітній школі. Моральне виховання є найскладнішою ланкою загальновиховного процесу. Воно найменше підлягає безпосередньому регулюванню і разом з тим найбільш чутливо реагує на загальний стан речей у суспільстві, якнайтісніше пов’язане із традиціями даного суспільства і реальними перспективами його подальшого розвитку.

Серед засобів морально-виховного впливу на дітей найменш дослідженою залишається музика. Якщо у педагогічній практиці окремі педагоги ще звертаються до музичної культури і прагнуть використати її морально-виховні можливості, то педагогічна теорія майже повністю залишає цю проблему поза увагою. У той же час власний педагогічний досвід дисертанта перекоонує у важливості музики як чинника морально-виховного процесу у школі.

У зв’язку з цим зростає вагомість розробки питань використання у виховному процесі мистецтва, зокрема, народного музичного, яке в образно-звуковій формі відображає та узагальнює досвід емоційного ставлення до життя. Моральне виховання в етнопедагогіці тісно пов’язане з естетичним: моральні настанови позбуваються навмисності й виступають у формі усвідомлення особистої поведінки.

Відтак, моральне виховання молодших школярів засобами української народної музики розглядається нами як невід’ємна частина цілісної системи національного виховання, визначальним чинником якого є природне успадкування дітьми багатства духовної скарбниці народу, його самобутньої ментальності. Молодий шкільний вік, як свідчать численні дослідження (М.Верб, Н.Ветлугіна, Р.Вільчанська) є сензитивним для засвоєння моральних і естетичних надбань народу.

Діячі української культури Г.Сковорода, Т.Шевченко, І.Франко, Л.Українка та інші високо цінували усну народну творчість як важливий фактор виховання і всебічного розвитку особистості. Вагомий внесок у теорію і практику морального та естетичного виховання засобами музичного мис-

тества внесли М.Лисенко, Б.Яворський, М.Леонтович, Я.Степовий, П.Козицький та інші, які вважали народну музику ефективним засобом загальноестетичного та морального розвитку особистості, її залучення до мистецтва і дійсності.

Проблема морально-естетичного виховання була і є предметом вивчення представниками різних наук. Так, великого значення вихованню моральних та естетичних якостей надають сучасні філософи (І.Зязюн, М.Каган), психологи (Б.Ананьєв, Л.Виготський, О.Леонт'єв, С.Рубінштейн, С.Якобсон), педагоги (В.Сухомлинський, М.Верб, Т.Цвілих, Г.Щукіна).

За останні десятиліття проведено значну дослідницьку роботу з проблеми єдності морального та естетичного, як у філософії (В.Асмус, А.Буров, М.Каган), так і у педагогіці та психології (Ш.Амонашвілі, Д.Водзенський, В.Крет, В.Лабунець, А.Пінт).

В багатьох педагогічних дослідженнях присвячених моральному та естетичному вихованню (В.Асмолова, В.Григорова, Н.Ейхе, Н.Соколова, К.Каргін, А.Луговський, Р.Любімая, Л.Федорова, Х.Хабраль та інші) розглядаються теоретичні основи взаємозв'язку двох видів виховання, вказується на те, що ці питання вирішувались і могли вирішуватись у залежності від тих історичних можливостей (економічних, соціальних, культурних і т.д.), які створювала епоха. Але залишаються не до кінця розкритими питання морального виховання засобами мистецтва на перетині теоретичного та практичного аспектів. У зв'язку з цим, педагогічна практика піднімає багато нових загальних і часткових сторін проблеми, у тому числі виховання засобами мистецтв, художні образи якого завжди містять моральний елемент. Високохудожній твір являє собою нероздільну єдність двох начал – естетичного і морального. Гуманність, працелюбність, доброта, увага людей, любов до Батьківщини, до рідного дому, до природи – це моральні почуття, які мають соціальну природу. Тому в їх формуванні мистецтво має специфічне значення. Особливе місце займає тут народна творчість.

Виховний морально-естетичний потенціал українського музичного фольклору також іще не став предметом всебічного наукового вивчення. Досліджувались лише окремі його аспекти:

- естетичне виховання школярів засобами народної музично-поетичної творчості (В.Юцевич, С.Горбенко, Ю.Мандрик, І.Таран та інші);
- формування естетичної культури школярів засобами народної творчості (В.Ірклієнко, Т.Тусунов, О.Маленицька та інші);
- розвиток творчої активності у процесі навчання гри на народних інструментах (В.Лабунець, Ф.Тураєв, І.Маринін та інші);
- формування професійної готовності студентів педвузу до діяльності у шкільних фольклорних колективах (Н.Андрієвська, Р.Дзвінка, Н.Кравцова, С.Чабан).

Молодший шкільний вік є найбільш сприятливим у стабілізації характеру і становленні моральних позицій особистості (Б.Ананьєв, Л.Божович, Л.Виготський, І.Кон та інші). Однак породжена активним соціальним становленням необхідність дітей 6-11 років визначати естетичну цінність предметів та явищ, як діяти згідно певних моральних орієнтирів, суперечить їх спроможності до такої дії.

До цього часу відсутні спеціальні дослідження, які висвітлювали б науково-педагогічні засади морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики.

Таким чином, соціальна значущість проблеми, недостатній рівень її теоретичного обґрунтування, потреба в оновленні змісту методичних розробок морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики і визначили вибір теми дослідження: “Морально-естетичне виховання молодших школярів засобами української народної музики”.

Об’єкт дослідження – морально-естетичне виховання молодших школярів.

Предмет дослідження – система морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики в загальноосвітньому закладі.

Мета дослідження – проаналізувати сучасний стан морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музики та розробити науково обґрунтовану і практично перевірену систему педагогічної діяльності з формування морально-естетичних якостей молодших школярів засобами української народної музики.

Гіпотеза: морально-естетичне виховання молодших школярів засобами української народної музики буде ефективним за умов: 1) створення атмосфери зацікавленості та умов для захоплення творами народної музики, 2) формування в учнів розуміння морального та естетичного змісту української народної музики, 3) забезпечення поетапності у вивченні та емоційно-образному сприйнятті музичних творів, 4) розробки і впровадженні системи педагогічного керівництва музичним вихованням учнів на народних джерелах.

Мета і гіпотеза дослідження визначили послідовну постановку і розв’язання таких дослідницьких завдань:

1. Проаналізувати стан науково-теоретичного і методичного забезпечення процесу формування морально-естетичних якостей молодших школярів.

2. Вивчити сучасний рівень і наслідки педагогічної діяльності вчителів початкових класів з морально-естетичного виховання засобами музики, зокрема, народної.

3. Розробити систему педагогічного керівництва морально-естетичним вихованням учнів засобами народної музики в загальноосвітній школі та провести її експериментальну перевірку.

4. Підготувати методичні рекомендації вчителям молодших класів з практичного застосування апробованої системи педагогічного керівництва морально-естетичним вихованням засобами народної музики.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять фундаментальні філософські ідеї про роль національного фактора у морально-естетичному вихованні молоді, а також діалектичної єдності людини і середовища, свідомості і діяльності у всебічному розвитку особистості. У своїй роботі ми керувались документами про вимоги до підготовки педагогічних кадрів, морального та естетичного виховання підростаючого покоління на сучасному етапі становлення національної школи, зокрема Законом України “Про освіту”, Державною національною програмою “Освіта (Україна 21 століття)”, а також ідеями педагогічної спадщини, зокрема поглядами О.Духновича, С.Русової, В.Сухомлинського, К.Ушинського, В.Шацької, психологів Л.Виготського, Б.Ельконіна, О.Запорожця, Б.Теплова, музикознавців Ф.Конесси, О.Правдюка, П.Чубинського, а також роботами з музичного виховання О.Апраксіної, Н.Ветлугіної, Г.Падалки, О.Ростовського та інших.

Програма дослідження включала комплекс методів: теоретичний аналіз філософської, психолого-педагогічної, музикознавчої літератури, вивчення і узагальнення передового педагогічного досвіду, спостереження, констатуючий та формулюючий експерименти, тести, опитування, вивчення і аналіз продуктів творчої діяльності учнів молодших класів (записи творів музичного фольклору, сценарії виховних годин, плани музично-освітніх композицій, виховних заходів тощо), статистичний аналіз результатів експериментальної роботи.

Перебіг дослідження, яке здійснювалося у 1994-2000 роках, включає три взаємопов'язаних етапи.

На першому етапі (1994-1995 рр.) вивчався досвід шкіл з морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики, літературні джерела, які висвітлювали дану проблему, накопичувався матеріал для констатації, складався початковий план і програма дослідження, визначались мета і завдання.

На другому етапі (1996-1998 рр.) виявлялись особливості сприйняття українських народних творів учнями початкових класів, розроблялись критерії морально-естетичної вихованості учнів, проводився констатуючий та формулюючий експерименти.

На третьому етапі (1998-2000 рр.) аналізувались і оформлювались результати дослідження, розроблялися та впроваджувалися в практику роботи школи практичні рекомендації автора дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті педагогічних аспектів впливу української народної музики на формування моральних поглядів,

переконань та досвіду молодших школярів; розробці критеріїв: 1) обізнаність з українською народною творчістю, вміння аналізувати вивчені та прослухані твори; 2) рівень інтересу до творів української народної творчості, прагнення до пізнання, набуття знань із різних жанрів народного музичного мистецтва; 3) участь у музичному житті класу, школи, міста) та показників і рівнів (високий, середній, низький) сформованості у молодших школярів навичок сприймання музики; здійсненні теоретичної розробки і експериментальної апробації моделі морального виховання засобами української народної музики у дітей молодшого шкільного віку; розкритті на основі комплексного підходу взаємозв'язку морального і естетичного та навчальної й позакласної роботи у цьому процесі.

Теоретичне значення дослідження полягає у доповненні теорії і методики виховання теоретичними засадами моделювання системних зв'язків між морально-естетичним і музичним вихованням дітей молодшого шкільного віку; у виявленні і дослідженні морально-естетичного досвіду як специфічної структури людської особистості; розкритті специфіки та у обґрунтуванні понять “морально-естетичне виховання молодшого школяра”, “морально-естетичний досвід учнів молодшого шкільного віку”.

Практичне значення роботи полягає у розробці методичних рекомендацій та технологій морально-естетичного виховання засобами української народної музики у взаємозв'язку навчальної та позакласної роботи і можливості її безпосереднього застосування в навчальному, виховному процесі загальноосвітньої школи вчителями музики, вчителями молодших класів, організаторами позакласної роботи, вихователями.

Особистий внесок автора полягає у створенні моделі морально-естетичного виховання учнів початкових класів засобами народної музики та в організації процесу морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики у загальноосвітній школі.

Вірогідність результатів та висновків дослідно-експериментальної роботи забезпечується опорою на положення філософії, педагогіки, психології, мистецтвознавства щодо взаємозв'язку морального та естетичного у мистецтві та дійсності; використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних предмету, меті та завданням, аналізом значного обсягу теоретичного та емпіричного матеріалу, результатами дослідно-експериментальної роботи.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалась під час експериментальної роботи з морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики у ЗОШ № 2, № 6, № 15 м. Кам'янець-Подільського Хмельницької області. Різними видами дослідницької роботи було охоплено 150 учнів 1-3 класів, а також вчителі молодших

класів та батьки учнів. Основні теоретичні й практичні положення дисертації висвітлені у 6 друкованих працях; обговорені на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Музично-педагогічна і творча діяльність М.Леонтовича в контексті відродження національної освіти та культури” (Кам’янець-Подільський, 1997); на засіданнях кафедри музики Кам’янець-Подільського педуніверситету (1997). Автор виступала з повідомленнями перед учителями музики загальноосвітніх шкіл м. Кам’янця-Подільського.

Структура дисертації. Робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури і додатків на 80 сторінках. Основний текст викладено на 174 сторінках, які містять одну схему та 24 таблиці на 21 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, визначається об’єкт, предмет, гіпотеза та завдання дослідницького пошуку, його методологічна основа, методи, етапи, наукова новизна, практичне та теоретичне значення, наводяться дані про структуру роботи.

У першому розділі “Виховання моральних якостей учнів засобами народної музики як проблема педагогічної теорії і практики” розглядаються підходи авторів різних часів до даної проблеми, теоретичні засади впливу народної музики та поєднання морального та естетичного виховання молодших школярів, а також модель морально-естетичного виховання учнів початкових класів засобами народної музики.

Риси духовного світу дитини найбільш інтенсивно формуються у молодшому шкільному віці, що доведено у працях багатьох вчених, педагогів та психологів: Н.Ветлугіної, М.Басова, Л.Виготського, А.Запорожця, Н.Лейтеса, Т.Гуменникової, О.Дем’янчука та інших. Саме у цей період життя дитина засвоює основи систематичних знань, формується фундамент її характеру, волі, світогляду, ідеалів, моральних поглядів та переконань. Для морального виховання дитини, її нормального соціального розвитку важливе значення має формування у неї емоційно позитивного ставлення до дійсності. Позитивний емоційний стан – основа приязного, доброзичливого ставлення до людей, готовності до продуктивного спілкування. Негативні емоційні стани можуть бути чинниками озлобленості, страху, відчуження, заздрощів.

Формування особистості дитини, виховання у неї адекватного ставлення до довкілля, певної моральної позиції – складний педагогічний процес, в основі якого лежить правильний, гармонійний розвиток почуттів. І.А.Зязюн, втім, вважає, що всі почуття по суті є естетичними, виходячи з механізму їх походження та функціонування, яким є емоції. Поділяючи у цілому цю позицію, ми все ж диференціюємо у нашому дослідженні функціональні прояви почуттів, спираючись на класифікацію Б.Ананьєва та В.Мясищева, за якою

особливу групу почуттів складають вищі почуття: моральні, естетичні, інтелектуальні.

Моральні почуття тісно пов'язані з моральними цінностями суспільства. Їх втіленням часто бувають конкретні мистецькі образи, наприклад, народних пісень, моральний потенціал яких близький світосприйманню учнів молодших класів. Дитина цього віку може відчутти і замислитися над тим, що у повсякденному житті ще мало доступно їй. Музика поступово підводить учня до прийняття більш високої системи цінностей, які засвоюються переживанням, а не логічним розумінням та запам'ятовуванням. Цю ідею розробляють у своїх роботах вчені-спеціалісти у галузі естетичного виховання В.Шацька, Д.Кабалевський, Н.Ветлугіна, А.Кенеман, А.Хрипкова. Їх думку поділяють також і психологи: А.Гуссейнов, О.Дробницький, А.Зосимовський, І.Кон, П.Сімонов та інші. Загальна музикальність розглядається як механізм зв'язку моральних та естетичних впливів, а музична культура особистості – як перетин морального та естетичного розвитку, який породжує цілісні морально-естетичні якості. А це дає змогу дитині відчувати свою причетність до музики як до частини життя народу.

Морально-виховні можливості музики вперше були усвідомлені і привернули до себе увагу суспільства багато віків тому. Ще у древньому Китаї музика вважалась важливим і могутнім засобом виховання громадян держави. Давньокитайський філософ Конфуцій та його найвидатніший послідовник Сюнь-Цзі вважали, що музика глибоко входить у свідомість людини, швидко змінює її, тому предки передбачливо творили музику гарну, мужню, гармонійну, милозвучну.

Антична теорія епосу, вчення Арістотеля про катарсис, були першими науковими ідеями, які визначали інтерес до проблеми специфіки сприйняття і своєрідної духовної “користі” музики.

З особливим пафосом давньогрецькі мислителі говорили про значення музичного виховання для підростаючого покоління. Адже саме у дитячому віці формуються моральні і громадянські якості майбутнього члена суспільства. Музика в той час вважалась одним з могутніх засобів формування цих якостей. Арістотель вважав, що в музиці знаходяться зародки моральних станів, тому вона повинна бути обов'язковим предметом навчання і виховання.

З давніх часів нашими предками через слово і мелодію проводилось навчання й виховання дітей. Усна народна творчість увібрала у себе багато тих ідеалів, якими керувались батьки та вчителі у вихованні дітей. У народній фольклорній спадщині прославлялися праця і мужність людей, їх допитливий і глибокий розум, відображались багатство природи, видатні події з історії країни і народу, через них передавався досвід виховання дітей, поширювалася народна педагогіка.

Народну музичну творчість характеризує колективність і безіменність створення, усна традиція, існування багатьох варіантів одного твору у різних регіонах. Вбачаючи у цьому глибоке виховне значення, передові діячі вітчизняної культури, які не були байдужі до збереження національних скарбів, уважно вивчали і записували зразки народної музичної творчості. Серед них композитори: М.Лисенко, Я.Степовий, М.Леонтович, І.Воробкевич, О.Нижанківський, К.Стеценко, Л.Ревуцький, П.Козицький, В.Верховинець, А.Вахнянін, Ф.Колеса. У своїй музично-педагогічній діяльності вони дотримувалися думки про визначальну роль фольклору у становленні та налагодженні системи морально-естетичного та музичного виховання дітей. Хоча народна музика не знає таких періодів занепаду, як наша церковна чи світська музика, складність дослідження її виховного потенціалу зумовлено тим, що розвиток її не можна визначити хронологічно, тим більш, що до 17-го століття не збереглося ніяких записів мелодій. Пізніше етнографи почали збирати, впорядковувати і досліджувати цей педагогічно багатий матеріал (Ф.Поліщук, О.Правдюк, О.Дей). Ми спробували узагальнити всі класифікації жанрів українського фольклору і систематизувати їх з метою дослідження їхнього педагогічного потенціалу. Нами виявлено ряд виховних можливостей різних жанрів українського музичного фольклору: відповідність засобів виразності сприйняттю сучасних дітей у зв'язку з певною віковою ідентифікацією; спорідненість з іншими етнокультурами, як прояв метанаціонального змісту фольклору; синкретизм у поєднанні з багатоплановістю; втілення народної психології; моральний пафос творів; ритуальність впливу. Всі перелічені ознаки являють собою певні “педалі” для формування у дітей морально-естетичного досвіду, який визначено в даному дослідженні як інтегративне утворення у процесі морально-естетичного виховання молодших школярів.

В українській культурі, зокрема, у народній педагогіці, здавна жило переконання у пов'язаності музики і життя, найперше – життя національного. З 60-х років 19-го століття музика активно використовується як дієвий чинник розгортання і поглиблення української справи. Важко перебільшити роль народної пісні у пробудженні і мобілізації до дії українського духу. Вона, поза усяким сумнівом, не тільки засвідчила свої потужні ресурси, як засобу національного виховання, але й показала здатність чинити позитивний виховний вплив на формування цілого морального світу кожної окремої особистості, особливо дитячої. У цьому переконуємося, коли аналізуємо склад “Шкільних співаників” 1918-1926 років, а також внесок творчості В.Косенка, П.Козицького, Л.Ревуцького, А.Філіпенка у формування національного морально-естетичного досвіду цілих поколінь українських дітей.

Слід зазначити, що в Германії ще в 60-ті роки було введено до навчальних класів початкових шкіл такі інтегровані курси, як “Мистецтво”, “Естетика”, тощо.

Таким чином, теоретична частина даного дисертаційного дослідження, фундована ретроспективним аналізом історії педагогічної теорії і практики, досліджень у галузі етики, естетики, музикознавства, психології, має своїм результатом висновок про те, що проблема морального виховання дітей засобами народної музики реально постає перед нами як проблема морально-естетичного виховання, яке розглядалося як процес формування, зміцнення і розвитку морально-естетичного досвіду дітей, як відбиття їх специфічного життєвого досвіду.

У цьому ж розділі на основі положень теорії моделювання і досвіду використання його як засобу досліджень у педагогіці було розроблено і теоретично обґрунтовано систему морально-естетичного виховання учнів молодших класів засобами української народної музики.

Структурними компонентами системи є: 1) мета та завдання системи педагогічної діяльності з морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики; 2) теоретичне обґрунтування вихідних положень педагогічної діяльності з цілісного морально-естетичного виховання засобами української музики; 3) вимоги до визначення змісту морально-естетичного виховання; 4) опис технології діяльності вчителя з морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музики.

Описова модель педагогічного керівництва моральним вихованням учнів молодших класів засобами української народної музики включає:

1. Теоретичну частину:

- а) мета і завдання морально-естетичного виховання молодших школярів;
- б) основні концептуальні положення.

2. Науково-операційне обґрунтування структури й змісту системи:

- а) навчальна робота: мета, завдання, зміст, методи роботи, методика підбору змісту навчання, планування;

- б) позакласна робота: мета, завдання, зміст (фольклорно-пошукова робота, оркестр музичних дитячих інструментів, хор дітей і батьків); принципи підбору матеріалу, методи роботи.

3. Організаційно-методичне забезпечення педагогічного керівництва морально-естетичним вихованням молодших школярів засобами української народної музики:

- а) урочна робота: вивчення пісень різних жанрів, гра на дитячих музичних інструментах, слухання музики, ігрова музично-дидактичну діяльність на уроках, творча діяльність дітей на уроці;

б) позакласна робота: фольклорно-етнографічна пошукова робота, гра в оркестрі дитячих музичних інструментів, хор дітей і батьків.

4. Оцінювання наслідків та коригування рівня морально-естетичної культури молодших школярів як показника їх сукупного досвіду та сформованості морально-естетичних якостей.

В основу запропонованої моделі покладено єдність педагогічно-методичної та культурологічно-соціологічної функцій, що породжує такі елементи: українська національна музична культура, що склалася історично; сучасна українська музична культура (народна, академічна, масова); культурно-регіональні музичні традиції, що мають свої середовища побутування.

Органічність побудови змісту виключила штучність експериментальних впливів, що дало змогу у формуючому експерименті досягти виконання музичним фольклором подвійної ролі: засобу морально-естетичного виховання та базисного утворення для вироблення критеріїв сприйняття дітьми явищ мистецтва та дійсності.

Технологічна частина моделі базується на музичній творчості вчителя і виступає у вигляді алгоритму формування виконавських здібностей дітей, в основі якого лежить феномен “зараження”, коли вчитель виступає не лише як посередник між творцем і виконавцями (учнями), але як майстер, що передає морально-естетичне бачення виконуваного. Такий механізм педагогічного діалогу є фольклорним, оскільки народна творчість – це транслятор морально-естетичного досвіду і якостей.

Керуючись як змістовим (репертуар), так і технологічним фольклорними підходами до морально-естетичного виховання учнів, ми розробили масив творчих завдань та дидактичних ігор, які за походженням є імпровізаційними, як народні обрядові дійства. Своєрідною рольовою грою виступала і фольклорно-пошукова робота дітей.

Оцінювання та коригування процесу формування морально-естетичного досвіду мало у нашому дослідженні семіотичний характер, також етнопсихологічний за походженням.

Надалі дослідження набирає характеру педагогічного діагностування музично-естетичного досвіду молодших школярів засобами української музики та добору ефективних засобів його формування й розвитку.

В другому розділі “Організація функціонування моделі педагогічної діяльності з морально-естетичного виховання учнів початкових класів засобами народної музики” подано результати обстеження учнів початкових класів шкіл м. Кам’яця-Подільського Хмельницької області. Педагогічне діагностування музично-етичного досвіду молодших школярів засобами народної музики фактично стало констатуючою стадією педагогічного експерименту. Представлено експериментальну апробацію змісту, форм та методів мораль-

ного виховання молодших школярів народно-музичними засобами, а також шляхи підвищення ефективності цілісної діяльності вчителя з морально-естетичного виховання молодших школярів на матеріалі народної музики.

У визначенні критеріїв сформованості морального та естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики ми спирались на показники, які виділяє О.І.Буров і виходили із змісту морально-естетичної потреби, педагогічно інтерпретованої через категорію інтересу: 1) обізнаність з українською народною творчістю; 2) рівень інтересу до творів української народної творчості; 3) участь у музичному житті класу, школи, міста.

За визначеними критеріями виявлено рівні сформованості естетичної потреби (високий, середній, низький) молодших школярів у галузі музичного мистецтва.

Показниками визначення рівнів були:

- коло жанрів музичного мистецтва, що цікавлять молодших школярів;
- уміння оцінювати твори музичного мистецтва, аргументовано їх аналізувати;
- готовність до художньо-творчої діяльності, прагнення до неї, ініціативність, сумлінність, емоційність і самостійність своїх художніх орієнтацій.

Вивчення морально-естетичного досвіду молодших школярів засвідчило:

1. Морально-естетичний досвід є реальною структурою людської особистості, він фіксується методами конкретних досліджень, у тому числі у дітей молодшого шкільного віку.

2. Морально-естетичний досвід зумовлений побутованням музики і педагогічно організованим спілкуванням з нею у школі.

3. Невисокий рівень морального розвитку дітей, що виявляється, зокрема, у недостатній сформованості моральних орієнтацій і недостатньому розвитку морально-емоційної сфери і механізмів моральної регуляції, пов'язаний із низьким рівнем сформованості морально-естетичного досвіду, а отже може бути істотно підвищений шляхом цілеспрямованої роботи з музично-естетичного виховання дітей.

На основі теоретичного аналізу та узагальнення наукового дослідження, а також досвіду роботи з морально-естетичного виховання, нами визначено умови підвищення ефективності морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музики:

а) зацікавленість та захоплення учнями творами української народної музики, виділення моральної сторони викликаних музикою переживань;

б) поетапність у вивченні та емоційно-образному сприйнятті; застосування нових методів роботи на уроках музики, зокрема, діалогового методу моделювання музично-естетичних ситуацій;

в) розуміння морального та естетичного змісту української народної музики молодшими школярами; розширення і активізація роботи з морально-естетичного виховання дітей через гуртки, клуби, самодіяльні колективи музичного спрямування.

Як засвідчив констатуючий експеримент ефективним регуляційним механізмом формування цілісного морально-естетичного досвіду молодших школярів може бути фольклорний підхід (зміст – народна музична творчість; технологія – імпровізація, приклад дорослих, емпатійні дії в опануванні матеріалом).

В результаті проведеного нами формуючого експерименту міркування учнів про музику стали значно осмисленішими і етично спрямованими. На початку експерименту учні не могли сформулювати свої думки, не могли повно охарактеризувати музичний твір, героїв пісні, їх вчинки. По завершенні діти впевнено характеризували моральні риси героїв українських пісень. Якщо на початку експерименту для визначення характеру музичного твору ми застосовували таблицю слів-визначень, то в кінці – учні без допомоги й таблиці вільно робили висновки щодо характеру прослуханої музики.

На початку нашого дослідження учні не були достатньою мірою ознайомлені з українськими народними піснями. Вони знали назви декількох пісень, а заспівати могли одну, дві, і ті не до кінця. Були й такі діти, які взагалі не знали народних пісень. По закінченні експерименту діти не лише знали та могли заспівати до десяти і більше українських народних пісень, але й намагалися записувати слова і запам'ятовувати мелодію незнайомих їм народних пісень. У результаті цього поповнився пісенний репертуар учнів. У ході фольклорно-етнографічної збирацької роботи було записано 10 забутих народних подільських пісень. Діти почали з гордістю виступати на святах та концертах, хоча раніше вони соромилися цих виступів або насміхалися із своїх товаришів, які брали у них участь.

Гра в оркестрі дитячих інструментів згуртувала дітей, вони стали дружнішими, уважнішими один до одного, дисциплінованішими. За словами учителя, учні стали не тільки краще себе поводити, вони стали доброзичливішими, у них почала проявлятися творча ініціатива щодо проведення у класі свят з використанням музики, особливо народної.

Якщо на початку експерименту учні відносили урок музики до неосновних, “несерйозних” уроків, то по завершенні – вони одноставно стверджували, що урок музики дуже важливий і цікавий.

За словами батьків, їх відносини з дітьми стали набагато тіснішими, з'явилось багато спільного. Батьки стали частіше відвідувати школу, завдяки концертам, святам та розвагам, у яких їх діти брали участь. Хор дітей і батьків, за словами вчителів та самих батьків, допоміг вирішити проблему спіл-

кування дітей з батьками. Батьки стали уважніше ставитись до своїх дітей, почали більше розуміти їх інтереси, уподобання, труднощі, а діти, у свою чергу, стали більш відвертими у спілкуванні, почали уважніше прислухатись до порад дорослих.

Для того, щоб простежити процес формування морально-естетичного досвіду учнів за допомогою визначення динаміки розвитку кожного з рівнів, нами були проведені три зрізи, в ході яких школярі оцінювались по вибраних показниках.

Перший зріз – перед початком експериментальної роботи. Другий – в ході формуючої дослідно-експериментальної роботи (ФДЕР), для перевірки правильності системи. Третій – по закінченню ФДЕР, для перевірки закріплення досягнутих результатів, правильності системи. В ході проведення зрізу з виявлення сформованості морально-естетичного досвіду учнів, кожному школяреві було виставлено три оцінки за 15-ти бальною шкалою та визначений середній бал, який відповідає тому чи іншому рівню.

Високий – від 10 до 15 балів. Середній – від 5 до 10 балів. Низький – від 0 до 5 балів.

Оцінки виставлялись разом з учителями музики після комплексного обстеження кожного з учнів за запропонованими показниками.

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи свідчить, що приріст показників між першими та третіми зрізами у шкалі балів є суттєвим: якщо на початковому етапі ФДЕР рівень сформованості морально-естетичного досвіду учнів молодших класів за 15-ти бальною шкалою наближувався до нижньої частини середнього рівня ($X_{21}=4,67$; $X_{19}=5,05$; $X_{23}=6,24$), то до кінця ФДЕР спостерігається підвищення всіх показників. Отже рівень сформованості морально-естетичного досвіду наближається до лінії вище середнього ($X_{21}=8,16$, $X_{19}=9,05$, $X_{23}=9,81$). (Див. Табл. 1)

Таблиця 1.

Результати формуючого експерименту з морально-естетичного виховання учнів молодших класів

Вікові групи учнів	Рівні сформованості морально-естетичного виховання учнів					
	На початку експерименту			По завершенні експерименту		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
1 клас	19,0	33,4	47,6	23,8	57,2	19,0
2 клас	10,5	36,8	52,7	31,6	57,9	10,5
3 клас	13,0	52,2	34,8	56,5	30,4	13,1

Це дозволяє зробити висновок про ефективність запропонованої нами системи морально-естетичного виховання молодших школярів. Таким чином, можна вважати, що результати формуючого експерименту підтвердили гіпотезу, яка була вироблена на теоретичній стадії даного дисертаційного дослідження.

Експериментальна перевірка створеної моделі морально-естетичного виховання дала змогу детально проаналізувати вплив запропонованого підходу на ефективність діяльності вчителя музики та в цілому здійснити покомпонентний прогностичний аналіз дії всієї моделі.

Нами розглянуто ті дії вчителя, які уявляються найбільш доцільними для закріплення сформованого на етапі початкової школи морально-естетичного досвіду учнів, а також оптимальними для впливу поданої системи в старших класах. Це дало можливість з'єднати в єдине ціле всі розглянуті в дисертації чинники, методи та форми морально-естетичного виховання для визначення ефективності функціонування розробленої моделі.

У заключенні підведенні підсумки дослідження, визначено теоретичне значення і практичну цінність отриманих результатів, намічено перспективи подальшої розробки проблеми морально-естетичного виховання засобами української народної музики в умовах навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи.

Результати проведеного нами дослідження підтвердили гіпотезу та дозволили зробити висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі: "Морально-естетичне виховання молодших школярів засобами української народної музики", що виявляється у розкритті сутності і специфіки цього процесу, визначенні критеріїв його прояву, рівні та динаміка у навчально-виховному процесі, а також визначенні і апробації змісту, форм та методів морально-естетичного виховання молодших школярів народно-музичними засобами.

1. Народна музична творчість є важливим джерелом і засобом морально-естетичного виховання молодших школярів. Виховання і переживання учнями в процесі вивчення творів народного мистецтва естетичних об'єктів формують у них високохудожній смак, виховують любов до Батьківщини, до праці, до природи та інші моральні та естетичні почуття.

Необхідною умовою морально-естетичного виховання засобами української народної музики є правильний підбір творів, які відповідають, пізнавальним можливостям молодших школярів а також меті та завданням виховання.

2. Критеріями сформованості морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики, виходячи із змісту морально-естетичної потреби, педагогічно інтерпритованої через категорію інтересу, виступають: а) обізнаність учнів з українською народною творчістю; б) рівень інтересу до творів української народної творчості; в) участь у музичному житті класу, школи, міста.

3. Навчально-виховний процес в сучасній школі формує недостатній рівень морально-естетичного розвитку дітей, що виявляється у недостатній сформованості моральних орієнтацій, морально-емоційної сфери, коло механізмів моральної регуляції. У галузі музичного мистецтва це проявляється у недостатній обізнаності з жанрами музичного мистецтва, невмінням оцінювати твори музичного мистецтва, аргументовано їх аналізувати, у неготовності до художньо творчої діяльності, у відсутності прагнення до неї, у безініціативності.

4. Однією з провідних умов підвищення ефективності морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української музики є пізнавально-поетапне його вивчення. Етапи: сприйняття (ознайомлення), детальний аналіз твору, цілісне усвідомлення його як естетичного об'єкту. Пізнавальні елементи: співставлення традиційних та класичних виконавських варіантів народної пісні, колективне обговорення морально-естетичної суті твору, який вивчається, ідентифікується з його образами.

5. Ефективність морально-естетичного виховання молодших школярів зростає, якщо знайдені шляхи поєднання навчальної та позакласної роботи, їх єдність досягається в тому випадку, якщо кожна з цих сторін навчально-виховного процесу сприяє росту рівня морально-естетичного виховання учнів. При цьому важливо, щоб і навчальна і позакласна робота носили цілеспрямований, послідовний і систематичний характер з врахуванням індивідуальних і вікових особливостей молодших школярів.

6. Результати дослідження дозволяють стверджувати, що запропонована нами система значно підвищує рівень морально-естетичного виховання молодших школярів, прищеплює любов та інтерес до народної пісні, виховує художній смак і уміння розбиратися в складних явищах сучасного музичного мистецтва.

7. Підвищення ефективності морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики вимагає: а) спеціальної підготовки вчителів і вироблення умінь знаходити шляхи і форми взаємозв'язку навчальної і позакласної роботи при вивченні творів народного мистецтва; встановлення оптимального об'єму залучених, навчочок, умінь; б) педагогічної пропаганди і роботи з батьками, спрямованої на те, щоб переконати їх в необхідності і корисності позакласної

роботи, розширення і поглиблення проявлених у дітей здібностей, забезпечення сприятливих умов для розвитку дитячих інтересів та захоплень, а також більш повної реалізації виховної функції народного мистецтва; в) видання навчально-методичного посібника з вивчення української народної музики, в якому б аналізувався образний зміст творів з дидактичною і виховною спрямованістю; г) підготовки та випуску на допомогу учителю збірника народного пісенного репертуару (забуті народні пісні та обрядовий фольклор) для учнів 1-3 класів з врахуванням його морально-естетичного змісту; д) створення репертуарного збірника обробок українських народних та українських класичних творів для шкільного ансамблю дитячих музичних інструментів (1-3 класи); е) випуску записів народних пісень, розрахованих для слухання учнями молодшого шкільного віку, у виконанні кращих дитячих колективів та відомих співаків та хорових колективів; є) більш широкого використання учителями у практичній роботі технічних засобів навчання з метою накопичення навчального матеріалу для співставлення творів народної та класичної творчості в різних інтерпретаціях.

9. Реалізація означених дидактично-методичних завдань у поєднанні з системою певних принципів і підходів до організації музичного розвитку молодших школярів складають основу оптимальної моделі навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на морально-естетичне виховання молодших школярів засобами української народної музики. Прогностичний аналіз впливовості кожного компонента створеної моделі підтверджує її адаптаційні можливості, що є додатковим фактором вірогідності та обґрунтованості наукових даних, отриманих у результаті дослідження.

Розроблені у дисертації модель, зміст і процедура морального виховання молодших школярів засобами української народної музики можуть успішно використовуватися у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл без збільшення передбаченого навчальним планом бюджету часу: вони легко адаптуються до різних виховних сфер.

Виконана робота не вичерпує всіх аспектів проблеми морального виховання молодших школярів. Заслуговує на увагу вирішення зазначеної проблеми в умовах подальшого навчання школярів, розширення змісту кола навичок сприймання музики у віковому аспекті, їх використання як засобу педагогічного керівництва сприймання музики, а також підготовка учителів музики до роботи з морального та естетичного виховання засобами української народної музики.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. *Аліксійчук О.С.* Пісні одного села. //Вісник історико-культурологічного братства. – № 4. – 1995. – С. 67-73.
2. *Аліксійчук О.С.* Використання обрядового пісенного матеріалу у роботі з молодшими школярами загальноосвітніх шкіл. //Збірник наукових праць викладачів педагогічного факультету. Вип. 3. Кам'янець-Подільський, "Абетка", 1997. – С. 130-132.
3. *Аліксійчук О.С.* Роль гри та керівництво ігровою діяльністю на уроках музики у початкових класах. //Збірник наукових праць викладачів педагогічного факультету. Вип. 1. Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 211-217.
4. *Аліксійчук О.С.* До питання про колядки та щедрівки Кам'янини. //Музично-педагогічна і творча діяльність М.Леонтовича в контексті відродження національної освіти та культури. Наукові доповіді першої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції до 120-річчя від дня народження М.Леонтовича (10-12 грудня 1997 р.), м. Кам'янець-Подільський. – С. 201-206.
5. *Аліксійчук О.С.* Розважальна гра для батьків і дітей "Брейн-ринг" //Дошкільне виховання. – 1999. – № 12. – С. 18-19.
6. *Аліксійчук О.С.* Маленькі музиканти. //Джміль. – 2000. – № 1. Додаток до журналу Міністерства освіти України "Дошкільне виховання". – С. 27-28.

АНОТАЦІЯ

Аліксійчук О.С. Морально-естетичне виховання молодших школярів засобами української народної музики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2000.

В дослідженні розкривається суть процесу морально-естетичного виховання, та теоретичні і практичні основи морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики.

В дисертації теоретично обґрунтована соціальна необхідність і педагогічна доцільність використання української народної музики, як засобу морального виховання молодших школярів; вводяться і обґрунтовуються поняття "морально-естетичний досвід молодших школярів", "морально-естетичне та морально-етичне виховання учнів молодшого шкільного віку", які мають принципове значення для створення необхідних психолого-педагогічних умов ефективної взаємодії музики і моралі в навчально-виховному процесі у загальноосвітній школі, розроблено модель морально-естетичного виховання молодших школярів на засадах української народної музики.

Ключові слова: виховання, морально-естетичне виховання, музично-естетичне виховання, морально-естетичний досвід, український музичний фольклор.

АННОТАЦІЯ

Алексейчук Е.С. Нравственно-эстетическое воспитание младших школьников средствами украинской народной музыки. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2000.

В исследовании раскрывается сущность процесса нравственного воспитания, педагогические условия повышения его эффективности в сфере украинского музыкального фольклора. Защищаются теоретические и практические основы нравственного воспитания младших школьников средствами украинской народной музыки.

В диссертации теоретически обосновывается необходимость и педагогическая возможность использования народной музыки в качестве действенного средства нравственного воспитания младших школьников; вводятся и обосновываются понятия “морально-эстетический опыт младших школьников”, “морально-эстетическое и морально-этическое воспитание учеников младшего школьного возраста”, которые имеют принципиальное значение для создания необходимых психолого-педагогических условий эффективного взаимодействия музыки и нравственности в учебно-воспитательном процессе в школе.

На основе положений теории моделирования и опыта использования его как средства исследования в педагогике была разработана система морально-эстетического воспитания учеников младших классов средствами украинской народной музыки.

Структурными компонентами системы в нашем случае есть: 1) цель и задачи системы педагогической деятельности с морально-эстетического воспитания младших школьников средствами украинской народной музыки; 2) теоретическое обоснование исходных положений педагогической деятельности по целостному морально-эстетическому воспитанию средствами украинской музыки; 3) условия к определению содержания морально-эстетического воспитания; 4) раскрытие технологии деятельности учителя по морально-эстетическому воспитанию младших школьников средствами народной музыки.

Модель педагогического руководства моральным воспитанием учеников младших классов средствами украинской народной музыки включает: 1) теоретическую часть; 2) научно-оперативное обоснование структуры и содержания системы; 3) организационно-методическое обеспечение педаго-

гического руководства морально-эстетическим воспитанием младших школьников средствами украинской народной музыки; 4) оценивание последствий и корректирование уровня морально-эстетической культуры младших школьников как показателя их опыта и сформированности морально-эстетических качеств.

В основу данной модели заложено единство педагогическо-методической и культурологично-социологической функций, что порождает такие элементы: украинская национальная музыкальная культура, которая сложилась исторически; современная украинская музыкальная культура (народная, академическая, массовая); культурно-региональные музыкальные традиции, которые имеют свою среду существования.

В обозначении критериев сформированности морального и эстетического воспитания младших школьников средствами украинской народной музыки мы руководствовались показателями, которые выделяет О.Буров и выходили из содержания морально-эстетической потребности, педагогически интерпретированной через категорию интереса: 1) осведомленность с украинским народным творчеством; 2) уровень интереса к произведениям украинского народного творчества; 3) участие в музыкальной жизни класса, школы, города.

Определены уровни сформированности эстетической потребности (высокий, средний, низкий) младших школьников в отрасли музыкального искусства. За вышеуказанными критериями с помощью групп показателей, которые отвечают выявленным критериям и выходят с их содержательной характеристики.

Показателями определения уровней были:

- круг жанров музыкального искусства, которые интересуют младших школьников;
- умение оценивать произведения музыкального искусства, аргументировано их анализировать;
- готовность к художественно-творческой деятельности, стремление к ней, инициативность, эмоциональность и самостоятельность своих художественных ориентации.

В диссертации также раскрываются вопросы теории и практики формирования творческой активности школьников на уроках музыки. Осуществлен анализ творческой активности и особенностей ее реализации в процессе морально-эстетического воспитания детей средствами украинской народной музыки. Творческая активность рассматривается как интенсивная личностно-деятельностная характеристика, которая базируется на творческой мотивации и системе творческих способностей.

В работе исследованы закономерности, содержание и последовательность формирования морально-эстетического опыта младших школьников, определена поэтапность педагогического руководства этим процессом. Разработана и экспериментально проведена модель морально-эстетического воспитания учащихся младших классов средствами украинской народной музыки, внедрение которой может обеспечить повышение уровня морально-эстетического воспитания народной музыки школьниками всех возрастных групп в условиях массового музыкального воспитания.

Результаты экспериментальной проверки подтверждают эффективность разработанной системы. Основные данные исследования отражены в рекомендациях для учителей музыки и младших классов.

Ключевые слова: воспитание, нравственно-эстетическое воспитание, музыкально-этическое воспитание, нравственно-эстетический опыт, украинский музыкальный фольклор.

ANNOTATION

Aliksichuk O.C. Moral-aesthetic education of junior pupils by means of Ukrainian folk music. – Manuscript.

Dissertation on taking degree of a Candidate of Pedagogical Science, speculate 13.00.07 – theory and methods education of pedagogic. – Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2000.

In the dissertation, social and pedagogical necessity of the usage of Ukrainian folk music as the mean of moral education of junior pupils is theoretically motivated; the conception of “moral-aesthetic experience junior pupils”, “moral-aesthetic and musical-ethics equation junior pupils” are introduced and motivated; they have principal meaning for the creation of necessary psychological and pedagogical circumstances of effective interaction of music and morality in educational process at school.

In the analysis the fact of the process of moral education is shown, pedagogical circumstances of advance of its effectiveness in the sphere of Ukrainian folk music.

Theoretical and practical basis of moral education of junior pupils by means of Ukrainian folk music is supported.

Key words: education, moral-aesthetic education, musical-ethics education, moral-aesthetic perience, Ukrainiar musical folklore.

Підписано до друку 08.09.2000 р. Формат 60x90/16.
Авт. арк. 0,85. Обл. вид. арк. 1.
Умовн. друк. арк. 1,2. Зам. № 59. Наклад 100.

Інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського
державного педагогічного університету.
32300 м. Кам'янець-Подільський, вул. Івана Огієнка, 61.